

ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ МОЛОДІ

УДК [316.74 : 378] (477)

Гаврилов М. І., Фаріна Я. О.

САМОВИЗНАЧЕННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ В УМОВАХ СУСПІЛЬСТВА ПЕРЕХІДНОГО ТИПУ

Становлення України як незалежної держави актуалізувало необхідність перегляду та переоцінки цінностей, еталонів та стереотипів, що існували. Перехідний характер економічних, політичних і соціокультурних умов, пов'язаний з рухом суспільства до стану, коли домінують ринкові відносини, сприяє переходу до Другого модерну, базисом якого є креативна економіка або економіка знань, та посилює значення інформації. У свою чергу це викликало суттєві зміни в соціальних потребах і, відповідно – у соціальному замовленні. Це впливає на соціальний інститут освіти та призводить до низки питань, які вимагають пошуку шляхів їх ефективного вирішення. Так, відчуваючи потребу в професіоналах із високою фаховою підготовкою, суспільство, що швидко змінюється, висуває нові вимоги до молодих фахівців. Звідси виникає проблема, пов'язана, з одного боку, з їх якісною підготовкою, а з іншого – з їх готовністю відповідати означеним вимогам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що особливості стану освіти як соціального інституту та її трансформації перебувають у центрі наукової уваги, зокрема здійснювалася розробка системи індикаторів і показників, що змістовно характеризують стан та розвиток системи освіти, програм і проєктів у сфері освіти, методик їх розрахунку й аналізу, а також розробка та практичне впровадження методів порівняльного аналізу й ранжування освітніх систем, розробка та використання методів статистичного аналізу освітніх систем і процесів у сфері освіти для впровадження в управлінській практиці, проведення моніторингових досліджень систем освіти й окремих її компонентів з використанням інструментарію статистики та соціології тощо.

Актуальні проблеми входження вищої школи України до єдиного європейського освітнього простору стали предметом вивчення вчених та обговорювалися на конференціях. Зокрема, питання реформування вищої освіти в контексті Болонського процесу розглядали соціологи В. С. Бакіров, Р. В. Балабанов, В. В. Бурега, В. І. Добреньков, В. С. Журавський, І. М. Ільїнський, А. І. Ковальова, І. Ю. Козуля, П. А. Куделя, О. А. Марущенко, О. І. Навроцький, С. І. Плаксий, О. Л. Сидоренко, О. Л. Скидін, Л. Л. Шпак та інші.

Проблему ролі студента в освітньому процесі було розглянуто в дослідженнях зарубіжних дослідників (М. Арчер, Е. Гідденса, А. Турена, П. Штомпки, К. Ясперса та інших), а також вчених з країн ближнього зарубіжжя (В. О. Ядова, О. Ю. Согомонова, Т. І. Заславської, Р. В. Ривкіної, В. Я. Нечаєва, О. О. Беляєва, В. С. Сенашенка та інших). В Україні проблеми професійної підготовки та перепідготовки в умовах формування ринку праці соціологічними методами вивчали В. П. Андрущенко, О. Г. Злобіна, Н. Л. Максимова, А. М. Колот, Л. Г. Сокурянська, Л. М. Хижняк та інші вчені.

Однією з вимог до молодого спеціаліста є здатність бути активним суб'єктом, що підтверджується результатами досліджень проблем кар'єри та конкурентоспроможності (О. В. Бірченко, К. С. Алексенцева-Тімченко, Н. В. Шевченко та інші), при цьому акцент робиться не стільки на функціональній, скільки на сутнісній цілісності людини. Згідно з З. А. Абасовим, усвідомлена побудова концепції майбутнього життя зумовлює професійне самовизначення і, зокрема, вибір професії навіть у тих, хто повною мірою уявляє основні функції майбутнього робочого місця.

Проте, незважаючи на наявність суттєвого пласту досліджень в означеному напрямку, проблема самовизначення майбутніх фахівців в умовах реформування вищої освіти потребує подальшого детального вивчення через динамічний стан суспільства перехідного типу, яким є сучасна Україна.

Тому **метою** статті є виявлення тенденцій у самовизначенні майбутніх фахівців в умовах суспільства перехідного типу.

Сьогодні, виходячи з світових тенденцій, вища освіта розглядається як процес перетворення засвоєного у навчанні досвіду на особистісно значущі психічні властивості людини [1], що обумовлює неможливість навчання бути метою освіти, адже воно є лише необхідною її передумовою. Метою вищої освіти є формування певних психічних властивостей особистості, адекватної вимогам суспільства, а все інше підпорядковується їй. Таким чином, система вищої освіти безпосередньо чи опосередковано сприяє самовизначенню в різних сферах життя і важливим чинником її ефективності є спрямованість учасників освітніх процесів і роль, яку вони собі обирають.

В умовах переходу України до якісно нового стану відбулося, так би мовити, «обнуління»: усе те, що існувало в форматі СРСР, апріорі вважалось непотрібним, хибним та руйнівним. У свою чергу, все, що було досі недоступним і маловідомим – за кордоном – так само апріорі приймалося та ставало синонімом якості й ефективності. Так, було використано деструктивне (метафізичне) заперечення у формі повного заперечення спадкоємності з попереднім етапом розвитку, коли абсолютизується момент деструкції, руйнування. У вищій освіті це призвело до виникнення такої кількості інновацій, за якою почали втрачатися їх сенс і мета, а цінність освіченості як такої поступилася місцем загальній вищій освіті як певному зовнішньому атрибуту. Але саме

освіченість є критерієм адекватності отриманої спеціальності робочому місцю й адаптивності випускників вищої школи до соціальної практики.

У сучасних умовах цілі, загальні для всіх напрямків підготовки фахівців, висуває суспільство і вони постають у вигляді законів про вищу освіту, документів Кабінету Міністрів, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України тощо. Конкретні цілі відрізняються залежно від специфіки окремих спеціальностей. Але на практиці для студента найближчі, оперативні цілі часто стають головними. Саме проблеми сьогодення є найважливішими та спричиняють те, що студент «за деревами не бачить лісу». Конструктивні та віддалені цілі для нього не існують, а головною метою навчання стає розв'язання поточних навчальних завдань та отримання балів і заліків. І, в решті-решт, найвіддаленішою метою освіти перестає бути вміння та освіченість як така, а стають зовнішні атрибути освіти – диплом, статус, матеріальні переваги, перспективи тощо. Таким чином, в мотивації до отримання вищої освіти відбувся зсув акцентів з освіченості на її зовнішні атрибути.

Освіта, як складна нерівноважна система, яка здатна до самоорганізації, за твердженням О. Г. Пугачової, втрачає альтернативні шляхи розвитку щойно пройде точки біфуркації. Тобто здійснений вибір вектора розвитку обумовлює результат без можливості зворотного руху, а помилку нездатні компенсувати жодні позитивні переваги. Тому втрата академічних цінностей, посилення утилітаризму та прагматизму, згортання суспільних функцій системи освіти як викривлення ідеї в цілому не можуть бути врівноваженими професіоналізмом студентів і викладачів, навіть у разі їх зростання, і є суттєвою загрозою для майбутнього і вищої школи, і суспільства [2].

Формування та впровадження нової ідеї супроводжується бажанням позбутися дефектів, які було виявлено у процесі її реалізації. При цьому існує вибір між отриманням необхідного досвіду методом спроб і помилок та навчанням на прикладах культурно-історичної спадщини людства. Необхідністю забезпечення повноти розуміння проблеми обумовлюється необхідність під час реалізації ідеї виходити з розуміння ідеї взагалі. Тільки реальне усвідомлення міри її реального розуміння створить можливість її для вдосконалення, не видаючи бажане за дійсне. Так, виходячи з загальної ідеї якості освіти, її розуміння як освіченості та якісної відповідності молодих фахівців як отриманому диплому, так і вимогам конкретного робочого місця, дасть змогу досягти саме означеної якісної відповідності, а не загальної вищої освіти як кількісного показника, адже при цьому кількість не переходить у якість і не обумовлюється нею.

Означене призводить до інституційних конфліктів у вищій школі, що є визнаною проблемою. Так, при звичаються до думки, що якість вищої освіти не має бути абсолютною, в повній мірі відповідною ідеї – якісною відповідністю. Планка потроху знижується. За норму видають кількісний показник – кількість отриманих дипломів про вищу освіту. За норму видають і відсутність професійного самовизначення – життєве, особистісне

тощо. Нормою вже починають вважати і переведення освіти на рівень інструментальних цінностей. Це призводить до спотворення відносин між організаціями, що надають освітні послуги, та споживачами цих послуг, призводить до хабітуалізації тіньових практик, тобто включення їх у систему звичних дій і норм. Так, для викладачів і студентів «нормою» стає оцінювання не у відповідності до знань, а у відповідності до кон'юнктурних ситуацій в конкретних освітніх організаціях, де, відповідно, послаблюється система соціального контролю. Саме за таких умов в інституті вищої освіти, на думку Д. Л. Константиновського, відображається диференціація, яка існує та посилюється в сучасному суспільстві: відповідно до попиту населення одні вищі навчальні заклади дають освіту (а в майбутньому – професію), інші – лише дипломи (зовнішні атрибути вищої освіти з відповідними перевагами) [3]. Бачимо приклад того, як ідея «не дозріла» для користувачів, а вони – для неї.

Ідея потребує втілення через елементи продуктивних сил, які тісно пов'язані з особистісним чинником, тобто кваліфікацією та освіченістю тих, хто безпосередньо береться за її втілення. Дослідники в сфері освіти дійшли висновку, що вчителі та викладачі потребують допомоги насамперед у визначенні критеріїв найефективнішої викладацької діяльності. Педагогічна теорія та практика роздвоюються між цікавими, але іноді абстрактними ідеалами прогресивної педагогіки та безліччю рекомендацій, розроблених численними групами підтримки освітніх реформ. До того ж останнім часом в Україні зростання кількості вищих навчальних закладів не відповідають зміни у викладацькому складі і, відповідно, його «фемінізація» та «старіння» негативним чином впливають на якість освіти, а провідна роль викладача обумовлює залежність якості вищої освіти від того, як навчають сьогоднішніх студентів, чи використовуються сучасні методи та чи сприяють вони розвитку і професійному становленню студента.

В умовах зміни освітніх парадигм змінюється і роль сучасного викладача вищої школи, в результаті чого потреба у змінах в діяльності викладачів висуває до них певні вимоги. Щоб мати змогу їм відповідати, слід приділити увагу створенню та впровадженню більш продуктивних в сучасних умовах технологій викладацької діяльності, а досвід вищої школи західних країн доводить наявність суттєвих розробок. Так, вищі навчальні заклади Німеччини використовують розроблену А. Боном, Г. Крейкенбомом, М. Мозером та О. Помікалко в межах «Програми випробовування моделі впровадження кредитно-модульної системи» комісії федеративних держав (BLK – Bund-Länder-Kommission) систему «підтримок» для студентів, яка дозволяє в умовах кредитно-модульної системи реалізувати індивідуальний підхід до студентів і підвищити ефективність вищої освіти, створивши освітнє середовище, що дає змогу студентам бути активними та свідомими суб'єктами освітнього процесу, що орієнтовані на професійне самовизначення [4].

Безперечно, до ситуації, що склалася, призвела низка умов. Провідними зовнішніми умовами є перехідний стан сучасного суспільства,

що викликав реформування вищої освіти. Системи освіти не встигають пристосуватися до змін, що створює розрив між освітою та потребами суспільства. Цей розрив становить суть світової кризи освіти в глобальному вимірі. Подолання кризи може бути у двох випадках: або освіта починає виконувати те, що очікує від неї суспільство у потрібному обсязі, або суспільство переформулює свої вимоги, тоді освіта стає адекватною їм. Дисфункціональні явища можуть виникнути як наслідок неадекватних очікувань і вимог від освіти в цілому, або від окремих її складових, та можуть бути інтерпретовані як негативні. Так, якщо від студента з відсутністю професійного самовизначення, слабкою освітньою мотивацією та недостатніми навичками очікувати високих результатів й активної самостійної роботи, тоді їх відсутність можна вважати негативним, дисфункціональним явищем. Але, якщо переформулювати вимоги до студента та співвіднести їх з його мотивацією і наявним станом навичок, переводячи його інтереси на рівень професійних, то негативне дисфункціональне явище проявлятиметься меншою мірою та, згодом, може зникнути як таке. В свою чергу, під дією дисфункціональних явищ криза може загострюватися. Наприклад, заниження вимог до студента є дисфункціональним явищем, що породжує кризові ситуації недостатнім виконанням вищою освітою функцій передачі та закріплення необхідних для фахівців знань та умінь. Таким чином, самі процеси реформування системи вищої освіти України, що є необхідними, негативно впливають на якість підготовки майбутніх фахівців.

Необхідними передумовами освіченості є мотивація до здобуття вищої освіти та самовизначення. Тому до внутрішніх умов, перш за все, належить мотивація як похідна самовизначення.

Ми виходимо з того, що умовно виділяють такі основні типи самовизначення як професійне, життєве та особистісне. Визначним є те, що людина, як суб'єкт власного життя, характеризується життєвим самовизначенням як більш узагальненим. Стосовно дефініції професійного самовизначення ми спираємося на визначення Н. С. Пряжнікова [5], за яким його сутністю є пошук особистісного сенсу в обраній та засвоєній трудовій діяльності, професії, а під особистісним самовизначенням розуміємо визначення людиною себе в суспільстві як особистості, пов'язане з реалізацією себе самого, тобто самореалізацією.

Як внутрішні умови деформації ідей слід розрізняти спрямованість та цілеспрямованість. Під першим ми розуміємо професійне самовизначення, під другим – усі інші його види. Таким чином, для досягнення цілей вищої освіти та задоволення соціального замовлення найбільш ефективною та пріоритетною є орієнтованість майбутніх фахівців на професійне самовизначення. У разі орієнтованості на життєве самовизначення студенти, зіткнувшись з труднощами у процесі навчання у вищому навчальному закладі, а також пізніше – під час працевлаштування та на перших кроках у професії – підуть шукати легших шляхів, що вестимуть до матеріального добробуту і комфорту. Такий варіант розвитку

подій, хоча й меншою мірою, можливий і в разі прагнень до самореалізації, оскільки вона можлива і за межами вищої освіти. Таким чином, проблема зсуву самовизначення є ключовою.

Означене вище пояснює, чому студенти здебільшого націлені на отримання формальної вищої освіти. Суспільство вони звинувачують у відсутності забезпечення їх робочими місцями, та, в кращому разі, стикаються з соціальним замовленням і власне з суспільством у процесі пошуку робочого місця в конкретній організації. У свою чергу, суспільство однозначно вимагає необхідної відповідності вищої освіти до вимог сучасності. Це передбачає, що у молодого фахівця має бути висока кваліфікація, відповідні їй результати заходів контролю рівня засвоєння знань, умінь і навичок, наявність мотивації та здатність до навчання протягом життя, мобільності, самореалізації в обраній професійній галузі, конкурентоспроможності та відповідності європейському ринку праці.

Сама по собі освіта, кінцевою метою якої є відповідний рівень освіченості людини, здатної до творчої самореалізації протягом усього життя, як вже зазначалося, мотивацією як такою у сучасного студентства практично не виступає. Але мотивація студентів не з'являється сама по собі, а є похідною від мотивації абітурієнтів. Саме вона детермінує навчальний процес у вищій школі, є однією з умов навчальної кар'єри студента. Мотиваційна орієнтація молоді на здобуття вищої освіти є результатом сприйняття вищої освіти як певного «стартового капіталу» для майбутньої кар'єри, тобто цінується не стільки якість підготовки, скільки перспективи, що стануть можливими завдяки наявності диплома.

Можливість вибору професії розглядається нами як умова життєвого самовизначення людини й успішної інтеграції її в суспільство. Для суспільства перехідного типу, яким є українське, на перший погляд, більш переважною є модель прагматичного виживання, в основі якої лежить самореалізація (самовдосконалення) та життєве самовизначення. Але це уявні переваги. Успішній інтеграції в суспільство більшою мірою відповідає професійне самовизначення.

У зв'язку з тим, що в умовах сучасного суспільства успішність життєвого шляху людини детермінується рівнем її освіченості та здатністю до адаптації в умовах часу змін, на наш погляд, саме робота за фахом є істотним показником інтеграції молоді до професійної структури суспільства, а відповідність кваліфікації характеру та вмісту виконуваної роботи свідчить про позитивну включеність молодих людей у процес виробництва, в систему професійних відносин і, в решті-решт, про високий соціально-професійний статус особи. Але, як показує дійсність, зміст і характер праці не є домінуючими мотивами вибору професії, що може призвести до «витрат» у майбутньому. Ситуація залежить від випадку, а визначальним чинником стає можливість робити одночасно декілька спроб. Молоді люди у період подання сертифікатів зовнішнього незалежного оцінювання пересуваються від університету до університету або від коледжу до коледжу. Незважаючи на широкий спектр освітніх послуг і

палітру різних форм освітніх установ, які їх надають, покоління 16–17-річних В. В. Виборнова і О. А. Дунаєва називають «поколінням обмеженого вибору». Ця обмеженість з'явилася як наслідок стану справ на ринку праці, місця проживання та як результат відсутності у молоді значущих для майбутнього вибору уявлень про світ професій [6].

Згідно з О. Л. Могильчак [7], деякі тактики вибору спеціальності створюють умови для виникнення труднощів у процесі навчання. Під час вступу на прохідні за конкурсом, але важкі у здобутті професії, абітурієнти беруть до уваги, перш за все, малий конкурс, а не складність навчання. Так, на технічних напрямках студентів, що в школі мали багато оцінок «задовільно», більше, ніж на інших спеціальностях. Це створює суттєві проблеми відразу після вступу.

Як свідчать результати соціологічного моніторингового дослідження щодо виявлення мотивації випускників середніх шкіл Донецької області, проведеного Аналітичною службою Миколи Гаврилова [8] у 2006 році (за репрезентативною вибіркою опитано 1001 учня 11 класів), за допомогою вищої школи випускники шкіл не стільки намагалися визначитися зі своєю майбутньою професією, скільки прагнули затвердитися у життєвому самовизначенні та робили акцент на зовнішніх атрибутах вищої освіти й можливих перевагах від неї. Вища освіта стає привабливою переважно з «зовнішнього» боку, що від початку обумовлює пасивну форму включеності майбутніх студентів у процес її здобуття. Основний мотив, що спонукає молодь до здобуття вищої освіти, зводився до того, що без неї не настане бажане майбутнє (30%), лише для кожного п'ятого вища освіта дозволяє дістати доступ до бажаної спеціальності (19%). Зовнішній формат вищої освіти в уявленні абітурієнтів підтверджується і тим, що вона є загальною нормою, обов'язкова, подібна до загальної середньої освіти (30%). Стати за допомогою вищої школи освіченішою людиною побажали лише 9% респондентів.

Обираючи той чи інший навчальний заклад для продовження своєї освіти, респонденти також орієнтувалися на зовнішні чинники: престижність вищого навчального закладу (18%), перелік наявних у ньому спеціальностей (14%), прогнозованість вступу (13%), вартість навчання (7%). Про можливість здобути якісну освіту заявили лише 4% респондентів.

Вибір майбутніх професій багато в чому є обумовленим ірраціональними мотивами. Про це свідчить той факт, що 45% дівчат і 39% хлопців дивляться на свою майбутню спеціальність крізь призму емоційної привабливості, суттєва частка респондентів не в змозі пояснити, що стоїть за цим вибором (відповідно 12% і 19%). Раціонально змогли зважити всі «за» та «проти» своєї майбутньої спеціальності 12% респондентів. Чверть опитаних свій професійний вибір будує на прагматичних розрахунках: користь і перспектива (17%), стабільність попиту на професію (5%).

Проведене Аналітичною службою Миколи Гаврилова в 2007 році подібне дослідження (за репрезентативною вибіркою опитано 960 учнів 11 класів середніх шкіл Донецької області) показало ще більш чітку

вираженість значущості зовнішньої сторони вищої освіти. Третину (34%) потенційних абітурієнтів приваблював високий статус і престиж вищої освіти, кожен п'ятий хотів таким чином отримати бажану спеціальність і стільки ж йшли на це заради батьків або друзів (по 20%), а один з десяти не зміг пояснити свій вибір.

Згідно з результатами опитування, проведеного Аналітичною службою Миколи Гаврилова в 2008 році (за репрезентативною вибіркою опитано 1000 учнів 11 класів середніх шкіл Донецької області), очікування від вступу до вищих навчальних закладів у більшій частині майбутніх абітурієнтів, як і раніше, були пов'язані з зовнішніми атрибутами вищої освіти (39%), на другому місці був сам процес освіти (32%) і лише на третьому – професійна самореалізація (20%). Один з десяти не зміг прокоментувати рішення.

Означену тенденцію було виявлено нами і в результаті соціологічного дослідження мотивації студентів вищих навчальних закладів [9]. Так, у 2009 році (за репрезентативною вибіркою опитано 800 студентів) виявлено, що домінуючим мотивом здобуття освіти для кожного другого опитаного (52%) є життєве самовизначення. На професійне самовизначення зорієнтований тільки кожен четвертий (25%), а отримання диплома є рушійною силою участі в освітньому процесі для 13% студентів. Прагнення до самореалізації наявне у кожного десятого респондента. У 2010 році (за репрезентативною вибіркою опитано 779 студентів) опитані також більшою мірою проявили орієнтованість на життєве самовизначення (67%). При цьому найбільш вагомою мотивацією при здобуванні вищої освіти для кожного п'ятого опитаного з цієї групи (21%) виявилось бажання отримати хорошу, престижну роботу. На другому місці опинилася орієнтованість на професійне самовизначення (16%). Самореалізація як мотивація при здобуванні вищої освіти займає третю позицію (14%).

Сучасні реалії України такі, що під час вступної кампанії 2010–2011 навчального року з 533517 абітурієнтів, серед яких більша частина – випускники середніх шкіл, було зараховано до навчання у вищих навчальних закладах I–II рівня акредитації 129,1 тисяч осіб та у вищих навчальних закладах III–IV рівня акредитації – 392 тисячі осіб (загалом 521,1 тисяч осіб), конкурсний відбір був майже формальним, адже лише 2,3% абітурієнтів не змогли стати студентами [10]. Але, на нашу думку, парадокс в переході до загальної вищої освіти полягає навіть не в тому, що пропозиція майже збігається з попитом, хоча це явно свідчить про деградацію відповідного освітнього рівня, а в його обов'язковому, негласно-нормативному характері. Всіляко прагнучи дотримати права абітурієнтів на загальну вищу освіту, «борючись» з корупцією, держава не помітила, як змінила мотиваційну основу в здобутті вищої освіти за обраною спеціальністю у бік поверхового залучення до освітнього процесу у вищій школі, до прагнення будь-яким способом роздобути будь-який диплом, аби про вищу освіту.

Право робити спробу вступу одночасно на різні спеціальності докорінно змінює мотивацію щодо професійного самовизначення та надає пріоритет життєвому самовизначенню. У непрямій формі це підтверджують відповіді тих же випускників середніх шкіл 2010 року на питання: «Ви припускаєте для себе, що після закінчення вищого навчального закладу зможете працювати за фахом, якому не навчалися?» [8]. Три чверті опитаних (74%) відповіли на це питання в ствердній формі, та лише кожен четвертий (24%) не погодився з такою перспективою розвитку свого професійного майбутнього.

Таким чином, школяр у 16–17 років опиняється в обставинах, які вестимуть його життям поза його бажанням. Ще не потрапивши до вищої школи, у переважній більшості майбутніх студентів вже сформовано установки на пасивне ставлення до професійного самовизначення. І після закінчення вищого навчального закладу вони підуть займатися тим, чому відповідає диплом, але до чого ставляться індіферентно, або займаються перенавчанням. Така практика розцінюється нами як негативне явище. Те, що не має цінності, – не бережеться і не примножується, тобто не розглядається як капітал. Такий студент в навчальному закладі балансуватиме на межі відрахування, відшукуючи альтернативних шляхів для складання заліків та іспитів, «купуючи» контрольні, курсові роботи і навіть випускні кваліфікаційні роботи. В такому разі бюджетні кошти витрачаються на «папірці, або як кажуть російською «корочки», показники, показники зростають кількісно, а в результаті вишиковується логічна послідовність: неповноцінна орієнтація на вході до системи професійної освіти – неповноцінна самореалізація в процесі навчання – неповноцінний фахівець на виході.

Визначаючи професійну самореалізацію як найбільш сприятливу мотивацію для досягнення цілей вищої освіти, на друге місце за вагомістю на нашу думку, можна поставити прагнення до самореалізації як позитивну латентну мотивацію, яку можна «переспрямувати» на професійне самовизначення. Третє місце відводимо мотивації, яка співвідноситься з життєвим самовизначенням. Про життєве самовизначення можна говорити як про нестійку мотивацію до здобування вищої освіти, оскільки воно безпосередньо не сприяє ефективному досягненню її цілей, а з точки зору задоволення соціального замовлення може бути як продуктивною, так і непродуктивною. Умовою продуктивності такої мотивації є сприйняття студентом вищої освіти як основного інструменту для досягнення цілей. У разі наявності більш пріоритетних або легших шляхів життєвого самовизначення така мотивація до позитивного результату може не призвести. І на останньому місці – мотивація, орієнтована на здобуття диплома про вищу освіту. Диплом як такий (як орієнтація на зовнішні чинники) в мотиваційному ракурсі має найменшу цінність з точки зору соціального замовлення. За таких умов навіть у разі закінчення навчання у вищій школі існує найбільш висока вірогідність виникнення для соціуму «економічно зайвої» людини, тобто «фахівця» лише номінально, який

виявляється неспроможним обіймати посаду відповідно до «отриманої» професії та ефективно виконувати функціональні обов'язки. Він не зможе бути конкурентоздатним і продуктивним і, відповідно, не сприятиме задоволенню соціального замовлення. Отже, державу та суспільство буде поставлено перед фактом наявності «баласту» серед випускників вищої школи, витрачених років в очікуванні кваліфікованого фахівця, неефективно використано у вищому навчальному закладі місця, яке могла б обійняти більш мотивована людина, а, у разі навчання на бюджетній формі, ще й даремно витрачених державних коштів.

Переймаючи західний досвід вищої школи, не слід забувати про принципові відмінності. У більшості країн Західної Європи та Америки освіта – це спосіб освоєння професії, часто недешевий, тому до навчання студент ставиться максимально серйозно. У нас до університету ж ідуть, як до «кузні» престижу, не зовсім усвідомлюючи, де потім можна буде застосувати отримане.

На сьогодні день ринок праці переповнився та потрапити на нього в більшості випадків стало можливо лише за рахунок особистих зв'язків і рекомендацій. Жодна кваліфікація вже не дає гарантованих переваг. Крім того, інтелектуаломісткі сектори вітчизняної економіки майже повністю деградували, а попит існує частіше на представників сфери послуг, де непотрібні більшість спеціальних знань і вмінь. Для роботи на таких місцях не потрібен рівень вищої освіти повною мірою, а лише мінімальний досвід. У таких умовах не варто втрачати час на безглузде навчання, треба працювати. Але диплом про вищу освіту, як і раніше, все ж залишається необхідним, чому сприяють негласні установки. У результаті багато студентів стали працювати на шкоду навчанню. А ті, хто ще не почав підробляти, вже більш-менш уявляють своє майбутнє робоче місце і не бачать сенсу отримувати знання, які, на їхню думку, не знадобляться. Таким чином, сфера вищої освіти та ринок праці стали функціонувати в режимі конкуренції, тобто система вищої освіти почала «заважати» ринку праці та майбутній робочій силі. Не дивно, що розумове напруження на студентській лаві втратило усіякий сенс. У кращому разі студенти зацікавлені отримати якомога більше будь-яких знань, щоб згодом мати конкурентну перевагу на ринку праці.

Сучасні суспільні умови стали причиною виникнення попиту на підготовку спеціалістів широкого профілю та «гібридних», суміжних профілів. Як наслідок, і це підтверджується сучасними соціологічними дослідженнями, виникає певна тенденція серед студентів розглядати вищу освіту не стільки з погляду однозначного професійного інтересу, скільки як можливість одержати базові знання для наступного вибору, і лише незначна кількість студентів орієнтована вузько професійно.

Важливо відзначити, що вища освіта часто використовується як загальна, така, що дає певний рівень культури, а не спеціальна. Працедавці часто формують запит на працівників з вищою освітою, при цьому спеціальність пошукувача не береться до уваги, що свідчить про її

знецінення на ринку праці. Таким чином, примітивний ринок праці позбавляє молодь і систему вищої освіти відповідних стимул-реакцій, внаслідок чого і виникає синдром непотрібності освіти та знань. Точніше буде сказати, що освіта залишилася потрібною як формальний атрибут працівника, засвідченого відповідним дипломом. У таких умовах «наповнити» голови студентів професійною інформацією стає важче. Інституційний конфлікт, що виник між «старою» системою вищої освіти та «новим» ринком праці, що з'явився внаслідок неефективного сполучення цих двох інститутів, блокує позитивні зрушення в освітньому процесі.

Проблема, власне, не нова, адже ще П. Сорокін підкреслював необхідність переходу від «системи дипломів» до «презумпції підготовленості» [11]. Саме такий підхід дозволить підготувати фахівця, що відповідав би вимогам соціального замовлення, бо лише оволодіння справжнім, «живим» знанням є освіченістю, яка визначає сферу впливу на інших, адже освічений має вплив на неосвіченого [12], професіонал – на непрофесіонала.

У ситуації, коли держава майже не бере на себе проблему працевлаштування випускників, коли змінюються потреби суспільства, а відповідно і соціальне замовлення, коли виникають нові сфери професійної діяльності та стають неактуальними деякі професії з тих, що існували, не поповнювати свої знання, не підвищувати кваліфікацію, не бути готовим при потребі змінити фах, програмувати себе на єдиний можливий професійний шлях – це значить приректи себе на неуспіх, стати неконкурентоспроможним та «економічно зайвим». Але лише за умови відповідності професійному самовизначенню набуває сенсу переведення студентів від навчання на рівень самонавчання, самоосвіти протягом усього життя.

Список використаної літератури

- 1. Про вищу освіту:** Закон України №2984-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. □ № 20. – С. 134.
- 2. Педагогический** потенциал вузов сегодня: тенденции изменений («круглый стол») / А. Е. Крухмалев, Н. Е. Покровский, Е. Г. Пугачева, И. Б. Назарова и др. // Социологические исследования. – 2005. – № 5. – С. 138 – 144.
- 3. Константиновский Д. Л.** Образование – для кого и зачем? / Д. Л. Константиновский // Вестник Института социологии. – 2010. – № 1. – С. 411–419.
- 4. Handreichung** zur Modularisierung und Einführung von Bachelor- und Master-Studiengängen: Erste Erfahrungen und Empfehlungen aus dem BLK-Modellversuchsprogramm «Modularisierung» / [Bohn A., Kreykenbohm G., Moser M., Pomikalko A.]. – BLK: Bund-Länder-Kommission für Bildungsplanung. – April 2002. – 96 p.
- 5. Пряжников Н. С.** Профессиональное и личностное самоопределение / Н.С. Пряжников. – М.: Изд-во Института практической психологии; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 246 с.
- 6. Выборнова В. В.** Актуализация проблем профессионального самоопределения молодежи / В. В. Выборнова,

Е. А. Дунаева // Социологические исследования. – 2006. – № 4. – С. 99 – 104.
7. Могильчак Е. Л. Влияние родительской семьи на поступление в вуз / Е.Л. Могильчак // Социологические исследования. – 2009. – № 8. – С. 126 – 133.
8. Гаврилов Н. И. Мое социологическое кредо / Н. И. Гаврилов. – Донецк : Изд-во «Ноулидж», 2010. – 535 с.
9. Фаріна Я. О. Суб'єктність студента як об'єкта освітнього впливу вищої школи : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. соціол. наук : 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / Я. О. Фаріна. – Х., 2012. – 18 с.
10. Вищі навчальні заклади [Електронний ресурс] : на початок 2010-2011 навчального року / Держ. ком. статистики України, 1998-2011 // Офіційний веб-сайт. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
11. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / П. Сорокин : [Общ. ред., сост. и предисл. : А. Ю. Согамонов ; пер. с англ.]. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.
12. Bourdieu P. Structures, Habitus, Practices / P. Bourdieu. – The Logic of Practice. – Polity Press, 1990. – Book 1.3. – P. 52 – 65.

Гаврилов М. І., Фаріна Я. О. Самовизначення майбутніх фахівців в умовах суспільства перехідного типу

У статті виявлено особливості самовизначення майбутніх фахівців в умовах суспільства перехідного типу. Встановлено наявність зсуву з професійного самовизначення на життєве самовизначення як у потенційних абітурієнтів, так і у студентів вищих навчальних закладів України. Метою здобуття вищої освіти частіше є її зовнішні атрибути, а не освіченість як така. Трансформаційні процеси в ситуаціях переходу наражаються на ризик деформації ідеї. Зростаючий попит на вищу освіту знецінює її та переводить на рівень інструментальних цінностей. Доведено, що процеси реформування вищої школи в сучасній Україні загострюють проблему якості вищої освіти та унаочнюють якісну невідповідність майбутніх фахівців запитам суспільства.

Ключові слова: реформування вищої освіти, якість вищої освіти, освітня мотивація, професійне самовизначення, деформація ідеї, соціальне замовлення.

Гаврилов Н. И., Фарина Я. О. Самоопределение будущих специалистов в условиях общества переходного типа

В статье выявлены особенности самоопределения будущих специалистов в условиях общества переходного типа. Установлено наличие сдвига с профессионального самоопределения на жизненное самоопределение как у потенциальных абитуриентов, так и у студентов вузов Украины. Целью получения высшего образования чаще являются ее внешние атрибуты, а не образованность как таковая. Трансформационные процессы в ситуациях перехода подвержены риску деформации идеи. Возрастающий спрос на высшее образование обесценивает ее и переводит на уровень инструментальных ценностей. Доказано, что процессы реформирования высшей школы в Украине обостряют проблему качества

высшего образования и делают более наглядным качественное несоответствие будущих специалистов запросам общества.

Ключевые слова: реформирование высшего образования, качество высшего образования, образовательная мотивация, профессиональное самоопределение, деформация идеи, социальный заказ.

Gavrilov M. I. Farina Y. O. Self-determination of the future specialists under conditions of the transition-type society

In the article the features of self-determination of the future specialists are exposed under conditions of society of transition-type. There has been identified presence of shift from professional self-determination to life self-determination both for potential university entrants and for the students of higher educational establishments of Ukraine. The higher education is mostly obtained rather for the sake of its external attributes, but not for education as it is. Transformation processes in the situation of transition are under risk of deformation of the idea. Increasing demand for higher education cheapens it and replaces it on the level of instrumental values. It is well-proven that the processes of reformation of higher school in Ukraine intensify the problem of quality of higher education and do more evident qualitative discrepancy of future specialists to the needs of the society.

Key words: reformation of higher education, quality of higher education, educational motivation, professional self-determination, deformation of idea, social order.

Стаття надійшла до редакції 09. 05. 2012 р.

Прийнято до друку 24. 05. 2012 р.
протоколом № 10.

Рецензент – д. соц. н, проф.. Кононов І. Ф.

УДК [316.74:37:331.548]–057.87

Саппа Г.-М. М.

**ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ
В КОНТЕКСТІ СИСТЕМИ ПРОФОРІЄНТАЦІЇ**

Перехід українського суспільства до ринкових відносин призвів до часткового руйнування системи впливу на соціалізацію молоді. Держава відмовилася від принципу патерналізму щодо потреб у сфері працевлаштування, соціально-професійного самовизначення. На сьогоднішній день в Україні не функціонує узгоджена профорієнтаційна система формування професійного самовизначення молодого покоління. Освітні структури незадовільно виконують функції організації профорієнтаційних заходів, в результаті чого учнівська молодь змушена пристосовуватися до складних умов входження у світ професій, зокрема